

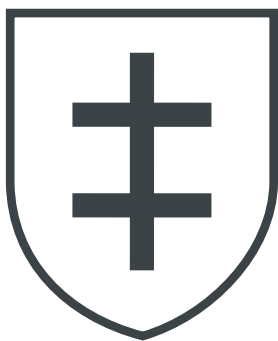
Folia Jagellonica

Fontes

22

Księgi miejskie
z obszaru Królestwa Polskiego
(do roku 1600)

Katalog

Folia Fagellonica

Fontes

22

Libri civitatum in Regno Poloniae (usque ad annum 1600) Catalogus

sub redactione

Zdzisław Noga et Bartosz Drzewiecki

Auctores

*Natalia Biłous, Andrzej Buczyło, Dominika Burdzy-
-Jeżewska, Łukasz Ćwikła, Bartosz Drzewiecki,
Kamila Follprecht, Marcin Gadocha, Mateusz
Goliński, Janusz Grabowski, Ewa Grin-Piszczyk,
Grzegorz Jawor, Adam Kozak, Tadeusz Nowak,
Bogdana Petryshak, Michał Schmidt, Marcin
Starzyński, Patrycja Wiencierz, Dorota Żurek*

Księgi miejskie z obszaru Królestwa Polskiego (do roku 1600) Katalog

Redakcja

Zdzisław Noga, Bartosz Drzewiecki

Autorzy

*Natalia Biłous, Andrzej Buczyło, Dominika Burdzy-
-Jeżewska, Łukasz Ćwikła, Bartosz Drzewiecki,
Kamila Follprecht, Marcin Gadocha, Mateusz
Goliński, Janusz Grabowski, Ewa Grin-Piszczyk,
Grzegorz Jawor, Adam Kozak, Tadeusz Nowak,
Bogdana Petryshak, Michał Schmidt, Marcin
Starzyński, Patrycja Wiencierz, Dorota Żurek*

Zdzisław Noga
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ID <https://orcid.org/0000-0003-0061-1808>
✉ zdzislaw.noga@uken.krakow.pl

Bartosz Drzewiecki
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ID <https://orcid.org/0000-0002-1697-1114>
✉ bartosz.drzewiecki@uken.krakow.pl

© Copyright by Polskie Towarzystwo Historyczne and Księgarnia Akademicka, 2024

Recenzenci

Tomasz Jurek (Instytut Historii im. T. Manteuffla PAN)
Krzysztof Kopiński (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Konsultacja zapisów łacińskich
Tomasz Babnis, Artur Czesak

Opracowanie redakcyjne
Agnieszka Sabak

Projekt okładki
Łukasz Dąbrowski

ISBN 978-83-67609-41-8 (druk)
ISBN 978-83-8368-090-3 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788383680903>

Praca naukowa finansowana w ramach programu
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą
„Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”
w latach 2017–2021, nr projektu 0468/NPRH5/H30/84/2017

POLSKIE TOWARZYSTWO
HISTORYCZNE
e-mail: pth@ihpan.edu.pl
www.pth.net.pl

RADA NAUKOWA SERII

Waldemar Bukowski, Marek Janicki, Tomasz Jurek, Marek D. Kowalski, Paweł Kras,
Krzysztof Mikulski, Zdzisław Noga, Andrzej Rachuba, Jan Szymczak

Kierownik Projektu: Zdzisław Noga

Wykonawcy: Natalia Biłous, Andrzej Buczyło, Waldemar Bukowski,
Dominika Burdzy-Jeżewska, Monika Cołbecka, Łukasz Ćwikła, Dorota Drzewiecka,
Bartosz Drzewiecki, Kamila Follprecht, Marcin Gadocha, Mateusz Goliński,
Janusz Grabowski, Ewa Grin-Piszczyk, Grzegorz Jawor, Adam Kozak, Hubert Mazur,
Michał Niezabitowski, Tadeusz Nowak, Bogdana Petryshak, Michał Schmidt,
Marcin Starzyński, Patrycja Wiencierz, Dorota Żurek

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

Spis treści

Wstęp	VII
Autorzy opisów ksiąg	XV
Spis miast	XVII
Skróty zastosowane w niniejszym wydaniu	XXI
<i>Księgi miejskie z obszaru Królestwa Polskiego (do roku 1600). Katalog</i>	1
Aneks – Kopiariusze	925
Summary	948

Wstęp

Polskie archiwalia miejskie doby staropolskiej – poza tym, że doznały dotkliwych, bo nieodwracalnych zniszczeń – należą do najbardziej rozproszonych w Europie. Prowadzone przez instytucje miejskie staropolskie księgi niszczały i ginęły w zawieruchach wojennych, były wywożone albo w wyniku decyzji administracyjnych wędrowały z archiwum do archiwum, trafiając niekiedy w zgoła nieoczekiwane miejsca, jak muzea i biblioteki¹. Ich skatalogowanie jest wynikiem trudów, a przez to i chaotyczności, nie tylko akcji scalania zespołów archiwalnych prowadzonej od 1945 r., ale i późnego

¹ Spośród ksiąg (lub ich fragmentów) miejskich i cechowych wytworzonych do końca XVI w.: z Biecza – 4 przechowywane są w zasobie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: Ossolineum), 2 w Bibliotece Jagiellońskiej (dalej: BJ); z Bochni – 2 w miejscowym muzeum, 1 w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie (dalej: BPAU i PAN); z Brześcia Kujawskiego – 1 w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie (dalej: BU); z Brzozowa – 3 w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie (dalej: BCzart.); z Czchowa – 1 w BJ; z Dąbrowicy – 2 w Bibliotece Towarzystwa Naukowego Płockiego; z Dębowca – 1 w BPAU i PAN; z Drohobycza – 1 w BJ; z Gostynia – 1 w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu; z Grodziska Wielkopolskiego – 2 w Ossolineum; z Jarocina – 1 w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk; z Jańsk – 1 w Ossolineum; z Jaworowa – 1 w Ossolineum; z Jordanowa – 3 w BJ; z Kazimierza – 6 w BJ, 2 w BPAU i PAN; z Kazimierza Dolnego – 1 w miejscowym muzeum; z Kęt – 1 w BJ; z Kleparza – 1 w Archiwum UJ, 1 w BJ; z Krakowa – 5 w Muzeum Narodowym w Krakowie, 3 w Ossolineum, 1 w Bibliotece Kórnickiej PAN (dalej: BK), 13 w BJ, 2 w BPAU i PAN; z Krasnegostawu – 1 w BPAU i PAN; z Krosna – 1 w BK; z Krzyżanowic – 1 w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach; z Leska – 1 w Ossolineum; z Lublina – 1 w BPAU i PAN; ze Lwowa – 2 w Ossolineum; z Łańcuta – 1 w Ossolineum, 2 w BK, 1 w Bibliotece Narodowej w Warszawie; z Miechowa – 1 w miejscowym muzeum, 1 w BJ; z Mielca – 1 w miejscowym muzeum; z Miłosławia – 1 w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu; z Nowej Góry – 1 w BJ, 1 w BCzart.; z Nowej Słupi – 9 w Archiwum Kapituły Katedralnej Sandomierskiej; z Olkusza – 1 w Bibliotece UW, 2 w Ossolineum, 2 w BJ; z Pawłowa – 1 w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Lublinie; z Pilzna – 3 w BCzart., 2 w Ossolineum; z Piotrkowa Trybunalskiego – 1 w WBP w Łodzi; z Poznania – 1 w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu, 1 w BJ; z Proszowic – 1 w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach, 1 w BJ; z Przeworska – 9 w BK, 11 w BCzart.; z Radziejowa – 2 w BJ; z Raszkowa – 1 w BK; z Sandomierza – 14 w Archiwum Kapituły Katedralnej Sandomierskiej; z Sanoka – 1 w miejscowym muzeum; z Szamotuł – 1 w Bibliotece Państwowej w Berlinie, Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego (Stiftung Preußischer Kulturbesitz); ze Śremu – 2 w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu; z Tarnowa – 4 w miejscowym muzeum; z Trzemeszna – 1 w Ossolineum; z Warszawy – 1 w BCzart., 1 w BPAU i PAN; z Zatora – 2 w Ossolineum; ze Zbąszynia – 1 w BK; z Żywca – 1 w BJ.

(bo wprowadzonego dopiero na początku lat 50. XX w.) upaństwowienia zasobów proveniencji miejskiej, wcześniej przez archiwa państwowe tylko obserwowanych, a w najlepszym przypadku przyjmowanych w depozyt.

W środowisku historyków od dawna pojawiały się głosy o potrzebie zestawienia w jednym miejscu najdawniejszych aktów miejskich, wiedza o nich bowiem jest fragmentaryczna i niewystarczająca². Dość powiedzieć, że dobrze opracowane są dzieje kancelarii tylko nielicznych miast³.

Tego zadania podjął się zespół historyczek i historyków w ramach grantu NPRH *Epoka jagiellońska i jej dziedzictwo w I Rzeczypospolitej do 1795 roku. Problematyka gospodarcza i społeczna, dzieje miast*. Efektem prac zespołu jest baza danych w wersji on-line, jak również niniejsze wydanie książkowe⁴. Czytelnik znajdzie tu informacje o księgach miejskich bez potrzeby prowadzenia indywidualnych, żmudnych i często kosztownych poszukiwań źródeł rękopiśmiennych do podjętego tematu.

Zakres terytorialny niniejszego zestawienia to ziemie Królestwa Polskiego sprzed unii lubelskiej, z Rusią Czerwoną i Podolem oraz z Mazowszem (włączonym do Korony w 1526 r.) i Podlasiem (należącym do Korony, co prawda dopiero od 1569 r., ale wcześniej kilkakrotnie części tego województwa były pod panowaniem książąt mazowieckich). Pominęte zostały Prusy, tak ze względu na odmienność ustrojową, jak i specyfikę tamtejszych miast. Natomiast chronologicznie jako cezurę końcową przyjęto rok 1600, czyli symboliczne zakończenie epoki jagiellońskiej. Ponieważ zachowały

² K. Nabiałek, *O potrzebie zinwentaryzowania i skatalogowania ksiąg miejskich. Na marginesie opracowania: Testamenty z ksiąg sądowych małych miast polskich do 1525 roku*. Oprac. Agnieszka Bartoszewicz, Krzysztof Mrozowski, Maciej Radomski, Katarzyna Warda. Red. Agnieszka Bartoszewicz. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Semper, 2017, ss. 184, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 2020, nr 12 (16), s. 343–359; idem, *Księgi miejskie Proszowic z XV–XVIII w. Studium kodykologiczne*, „Archeion” 2019, t. 120, s. 285. Podobne inicjatywy pojawiły się także w innych państwach Europy Środkowej, zob. np. A. Švecová, *Die Stadtrechtsbücher in der mittelalterlichen Slowakei und Ungarn als Beispiel des eigenen Selbstbewusstseins im Rahmen der europäischen Rechtskultur*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2016, nr 9 (3), s. 327–343.

³ Dotyczy to głównie miast wielkich: Krakowa, Poznania, Lublina i nielicznych małych ośrodków, np.: M. Friedberg, *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*, „Archeion” 1955, t. 24, s. 277–304; B. Wyrozumska, *Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu*, Kraków 1995; M. Friedberg, *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*, „Archeion” 1962, t. 36, s. 137–170; M. Starzyński, *Średniowieczny Kazimierz, jego ustrój i kancelaria*, Kraków 2015; M. Stankowa, *Kancelaria miasta Lublina XIV–XVIII wieku*, Warszawa 1968; L. Radtke, *Kancelaria miasta Poznania do roku 1570*, Poznań 1967. Zob. też: *Między Zachodem a Wschodem*, t. VI. *Organizacja władz miejskich na obszarze Pierwszej Rzeczypospolitej i na Śląsku w XIII–XVIII w.*, pod red. M. Golińskiego, K. Mikulskiego, Toruń 2013; J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997; D. Lisowicz-Żurek, *Kancelaria małego miasta – organizacja, funkcje, znaczenie na przykładzie Chrzanowa w XV–XVI wieku*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 2015: t. 7 (11), s. 228–240; ogólny przegląd: J. Tandeci, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, w: *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 407–446 i tam dalsza literatura.

⁴ Grant NPRH nr 0468/NPRH5/H30/84/2017. Baza jest dostępna pod adresem: <https://ksiegimiejskie.pth.net.pl/>. Bazy ksiąg miejskich powstają także w innych państwach, zob.: *Index Librorum Civitatum. Verzeichnis der Stadtbücher des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, ein Instrument der historischen Grundlagenforschung*, <https://www.stadtbuecher.de/de/stadtbuecher/>.

się zaledwie śladowo księgi z czasów piastowskich, postanowiono i te włączyć do projektu. Datę początkową stanowi zatem rok 1300, w którym zaczyna się najstarsza zachowana księga miejska z wymienionego dopiero co obszaru, czyli Księga ławnicza miasta Krakowa 1300–1375.

Przyjęto szeroką definicję księgi miejskiej, uznając, że stanowią ją akta wytworzone przez kancelarię miasta (najczęściej to księgi radzieckie, ławnicze, wójtowskie lub łączone tych organów miejskich, a ponadto księgi finansowe i administracyjne), ale także księgi wytworzone w instytucjach funkcjonujących w mieście (korporacje rzemieślnicze, bractwa, szpitale) oraz na przedmieściach i w jurydykach. Uwzględniono także (ze względu na ich zawartość) nieliczne zachowane księgi wytworzone przez samych mieszczan, głównie kupców (Kraków, Poznań). Z uwagi na metodykę tworzenia ksiąg w czasach staropolskich, z uprzednio zapisanych składek, wzięto pod uwagę również te jednostki archiwalne, które nigdy nie przybrały fizycznej formy księgi wpisów, ale z pewnością miały nią być – decydujące były wówczas cechy wewnętrzne źródła. Dołączono nadto i te akta, które nie są w istocie księgami wpisów, ale stanowią dzieło archiwistów (np. zszyta i oprawiona korespondencja miasta), a także zachowane fragmenty ksiąg (samoistne bądź połączone z inną księgą). Te założenia odbiegają wprawdzie od definicji księgi przyjętej dla miast hanzeatyckich, ale pozwoliły na włączenie do Katalogu także kopii niewielkich fragmentów dawnych ksiąg⁵. Mimo to nie wszystkie materiały archiwalne wytworzone w miastach polskich doby jagiellońskiej zostały w tym projekcie uwzględnione. Nie znalazły się tu np. księgi metrykalne i kroniki. Odrębny problem stanowią kopiariusze. Nie w każdym przypadku da się bowiem ustalić, czy kopiariusz powstał przed rokiem 1600, a następnie był kontynuowany, dlatego zrezygnowano z pełnego ich zestawienia, uwzględniając w Aneksie jedynie wybrane przykłady.

W Królestwie Polskim funkcjonowało w końcu XIV w. 370 miast (173 królewskich, 78 kościelnych i 119 prywatnych). Wiek później (bez Prus Królewskich) już prawie dwukrotnie więcej – 664, w tym 254 królewskie, 115 kościelnych i 295 prywatnych. Do roku 1600 liczba miast wzrosła do 910 (299 królewskich, 114 kościelnych i 497 prywatnych)⁶. Księgi miejskie wytworzone do 1600 roku zachowały się ze 179 ośrodków miejskich (19% ogólnej liczby miast). W tej grupie znalazło się 78 miast królewskich (24% ogólnej liczby miast tej kategorii własności), 71 prywatnych (14%) i 29 kościelnych (22%). Dominują wprawdzie liczebnie ośrodki małe, III i IV kategorii (odpowiednio 72 i 63), ale procentowo przeważają miasta większe II kategorii (48 na 88 istniejących, czyli 60%) i 4 miasta I kategorii (czyli wszystkie na tym obszarze). Szczegółowy rozkład terytorialny zawiera tabela 1.

⁵ M. Grulkowski uważa za księgi te akty, które mają (lub miały) formę kodeksu złożonego ze składek, zawierają urzędowe wpisy instytucji miejskich, które są podstawowymi elementami struktury wewnętrznej. M. Grulkowski, *Definicja i klasyfikacja ksiąg miejskich. Księgi w kancelariach miast obszaru Hanzy*, w: *Nauki pomocnicze historii. Teoria, metody badań, dydaktyka*, pod red. A. Jaworskiej, R. Jopa, Warszawa 2013, s. 124–125.

⁶ R. Szczygieł, *Miasta prywatne w Polsce od XIV wieku do 1772 roku – chronologia lokacji, właścicieli, pełnione funkcje*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016: t. 77, s. 27, 28, 30, 32.

Tabela 1. Miasta na obszarze Królestwa Polskiego ok. 1600 roku i zachowane księgi miejskie

Województwo	Liczba miast w 1600 roku	Liczba miast z zachowanymi księgami	% miast z zachowanymi księgami
belskie	25	2	8
brzesko-kujawskie	15	6	40
inowrocławskie	10	1	10
kaliskie	90	26	29
krakowskie	76	37	49
lubelskie	38	19	50
łęczyckie	27	5	19
mazowieckie	68	5	7
płockie	16	2	13
podlaskie	26	1	1
podolskie	67	1	1,5
poznańskie	70	23	33
rawskie	23	1	4
ruskie	195	23	15
sandomierskie	112	12	11
sieradzkie	45	17	38
ziemia dobrzyńska	7	0	0
Razem	910	181	20

Uwaga: Dane o liczbie miast: R. Szczygieł, *Miasta prywatne w Polsce od XIV wieku do 1772 roku – chronologia lokacji, właściciele, pełnione funkcje*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016: t. 77, s. 32; Z. Noga, *Księgi miejskie z obszaru Królestwa Polskiego w czasach jagiellońskich* [w druku].

Jak wynika z tabeli 1, stosunkowo najlepiej przetrwały księgi z miast dawnych województw lubelskiego i krakowskiego, skoro połowa tamtejszych miast ma zachowaną jakąkolwiek księgę lub chociażby jej fragment. W Wielkopolsce dotyczy to już tylko co trzeciego miasta, a na Rusi Czerwonej zaledwie 15% ośrodków miejskich, jeszcze mniej na Mazowszu, najmniej zaś w województwie podolskim. Nie zachowała się żadna księga miejska stworzona do końca XVI w. w ziemi dobrzyńskiej.

Straty tej dokumentacji, przechowywanej w okresie staropolskim przeważnie w ratuszach, są efektem nie tylko regularnie powtarzających się pożarów, ale przede wszystkim konfliktów wojennych, co jest poświadczane co najmniej od czasu „potopu”

szwedzkiego w połowie XVII w. Wiadomo nadto, iż w okresie konfederacji barskiej Rosjanie spalili np. archiwum miasta Biecza⁷. W XIX w. przeprowadzono w trzech zaborach akcje „zbierania” ksiąg w archiwach prowincjonalnych i krajowych⁸. Mimo to księgi wciąż ginęły w wyniku niedbalstwa i pożarów. Zdarzało się nawet, że jako niepotrzebne były sprzedawane na makulaturę. Jednak największych zniszczeń dokonano w okresie II wojny światowej. Przykładowo już we wrześniu 1939 r. w małopolskim mieście Dobczyce od niemieckich bomb zapalających spłonęło 7 tomów dokumentów cechowych. Największe straty zaszły zwłaszcza w zasobie przechowywanym w Archiwum Głównym Akt Dawnych, gdzie Niemcy, już po kapitulacji powstania warszawskiego, dokonali celowego zniszczenia staropolskiego zasobu archiwalnego⁹. Część zasobów wywieźli na teren Rzeszy, gdzie zresztą – mimo powojennych rewindykacji – pozostają częściowo po dziś dzień¹⁰. Straty nastąpiły również podczas przymusowych przeprowadzek, co dotknęło większości archiwów państwowych pod okupacją niemiecką.

Mimo wspomnianych tu burz dziejowych, klęsk elementarnych i ludzkiej niefrasobliwości zachowało się 2516 ksiąg miejskich lub ich fragmentów. Poza wspomnianą już kompletnie zachowaną księgą ławniczą Krakowa obejmującą lata 1300–1375 brak innych sięgających XIII wieku. Dodamy od razu, że ta seria ksiąg Krakowa była już prowadzona bez większych przerw przez cały okres przedrozbiorowy. Z tego samego 1300 roku pochodzą fragmenty tekstu księgi miejskiej Olkusza, ale oryginalna księga tego miasta jest o wiek późniejsza (zaczyna się od roku 1402). Podobna sytuacja dotyczy wielu innych miast. Często zachowały się jedynie szczątki najdawniejszych ksiąg (i te zostały tu wymienione jako najstarsze), zwykle w odpisach lub innych aktach.

Kolejne zachowane XIV-wieczne księgi są dużo późniejsze. Najstarsza księga radziecka podkrakowskiego Kazimierza zaczyna się od 1369, a księga radziecka i ławnicza Lwowa od 1382 roku. Nieco młodsza jest księga wójtowska Biecza (1388)¹¹ i księga radziecka Poznania (1398) oraz Łańcuta (1400)¹². Spośród tych 7 miast 6 to ośrodki królewskie, a 1 (Łańcut) prywatny.

Natomiast w grupie 41 miast, których najstarsze zachowane księgi sięgają XV w., najwięcej jest ośrodków z województwa krakowskiego (11), brzesko-kujawskiego (5) i ruskiego (5), następnie kaliskiego (4) i lubelskiego (3). Wśród nich 22 to miasta

⁷ K. Wróbel-Lipowa, *Zniszczenia i straty polskich archiwów państwowych podczas II wojny światowej i okupacji niemieckiej w Polsce*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F, Historia 4647/1992, s. 485–497; A. Krochmal, *Rozproszone dziedzictwo. Kwestia rewindykacji polskich zasobów archiwalnych*, „Teka Komisji Historycznej TN KUL” 2012: t. 3 (18), s. 116–120.

⁸ Z. Noga, *Księgi miejskie z obszaru Królestwa Polskiego w czasach jagiellońskich* [w druku].

⁹ Zob. *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 1: *Archiwum Głównie Akt Dawnych*, pod red. A. Stebelskiego, Warszawa 1956; P. Szkutnik, *Spis staropolskich ksiąg miejskich powiatu radom[szczań]skiego z 1855 roku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2023, nr 71 (1), s. 37–73.

¹⁰ A. Krochmal, op. cit., s. 114.

¹¹ Kolejna chronologicznie zachowana księga tego miasta zaczyna się od roku 1547: <https://ksiegi miejskie.pth.net.pl/>.

¹² W Bibliotece Jagiellońskiej zachowały się odpisy szczątkowych fragmentów księgi Kęt z 1398 r.: P. Stańko, *Zaginiona najstarsza księga miejska Kęt z XIV–XVI wieku*, „Archiwista Polski” 2009, nr 2, s. 27.

królewskie (w tym Stara i Nowa Warszawa liczone tu jako jedno miasto), 10 prywatnych i 8 kościelnych.

Liczba zachowanych ksiąg z XVI stulecia narasta. Tylko jego I połowy sięgają księgi kolejnych 50 miast, w tym po 9 z województw poznańskiego i kaliskiego, po 7 z województw sieradzkiego i ruskiego oraz 5 z sandomierskiego. Z tych 50 miast 22 to ośrodki królewskie, 19 prywatnych i 9 kościelnych. Natomiast 84 miasta mają zachowane najstarsze księgi sięgające II połowy XVI wieku. W tej grupie najczęściej jest miast z województwa krakowskiego (17), ruskiego (13), poznańskiego (12), kaliskiego (10), lubelskiego (11), sandomierskiego (7), łęczyckiego (4) i podlaskiego (2). Gdy zaś idzie o kategorię własności, to 41 z nich było w rękach prywatnych, 31 królewskich i 12 kościelnych.

Z zachowanych 2516 ksiąg zaledwie 21 ksiąg lub ich fragmentów pochodzi z XIV w. Z następnego stulecia przetrwało ich 192 (w tym z lat 1401–1450 – 72), a najwięcej, bo aż 2303, z XVI w. (w tym 559 z lat 1501–1550 i 1744 ksiąg z lat 1551–1600)¹³. Narastanie zasobu ksiąg miejskich od XIV w. wynika z „biurokratyzacji” władzy w całej Europie, zwłaszcza Środkowej, a istotny przełom stanowiło też upowszechnienie papieru¹⁴.

Większość zinwentaryzowanych materiałów archiwalnych to klasyczne serie ksiąg radzieckich, ławniczych lub wójtowskich, często łączone (zwykle wójtowsko-ławnicze). Niekiedy zachowały się i czystopisy, i protokoły (np. w Krakowie, Poznaniu, Przemyśle). W mniejszych ośrodkach była prowadzona zwykle jedna księga dla wszystkich organów władzy, którą tytułowano różnie (np. księga urzędu łączonego). Zawierają one wpisy czynności urzędowych wszystkich organów miejskich zwykle w porządku chronologicznym. Znaczną grupę stanowią księgi finansowe i rachunkowe, głównie miast większych. Zachowało się także kilka ksiąg celnych (Kraków).

Odrębne serie ksiąg radzieckich jako księgi przyjęć do prawa miejskiego zachowały się jedynie dla kilku miast (Biecz, Bochnia, Kraków, Lwów, Poniec, Poznań, Przemyśl, Przeworsk, Stara Warszawa) i zostały już w większości opublikowane¹⁵. W innych miastach wpisy przyjętych do obywatelstwa miejskiego znajdujemy zwykle w księdze radzieckiej (np. Wieluń), co zostało uwzględnione w opisie ksiąg. Podobnie

¹³ Z lat 1551–1560 – 282 księgi, z lat 1561–1570 – 307 ksiąg, z lat 1571–1580 – 359 ksiąg, z lat 1581–1590 – 391 ksiąg, z lat 1591–1600 – 405 ksiąg.

¹⁴ H. Patze, *Neue Typen des Geschäftsschriftgutes im 14. Jahrhundert*, w: *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert*, Sigmaringen 1970, wyd. 2: 1986 (Vorträge und Forschungen 13), s. 9–64; Ch. Speer, *Stadtbücher im Magdeburger Rechtskreis. Die Anfänge neuer Formen pragmatischer Schriftlichkeit im 13. und 14. Jahrhundert*, w: *Kulturelle Vernetzung in Europa. Das Magdeburger Recht und seine Städte*, red. G. Köster, Dresden 2018, s. 333–363.

¹⁵ *Album Civium Civitatis Antiquae Varsoviae. Księga przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy 1506–1586*, opr. A. Bartoszewicz, Warszawa 2000; *Album civium Leopoliensium. Rejestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie 1388–1783*, t. 1–2, wyd. A. Janeczke, Poznań–Warszawa 2005; *Księga przyjęć do prawa miejskiego w Bochni 1531–1656*, wyd. F. Kiryk, Wrocław 1979; *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506. Libri iuris civilis Cracoviensis 1392–1506*, wyd. K. Kaczmarczyk, Kraków 1913; *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572. Libri iuris civilis Cracoviensis 1507–1572*, wyd. A. Kielbicka, Z. Wojas, Kraków 1993; *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573–1611. Libri iuris civilis Cracoviensis 1573–1611*, wyd. A. Kielbicka, Z. Wojas, Kraków 1994.

odrębne serie ksiąg testamentów i inwentarzy przetrwały dla Biecza, Jarosławia, Krakowa, Lwowa, Przemyśla, Poznania i Starej Warszawy, ale tysiące innych testamentów jest rozproszonych po różnych seriach ksiąg miejskich.

Gdy idzie o dokumentację cechową, to zachowały się 124 księgi cechów i bractw rzemieślniczych, w większości z Krakowa i Lwowa. Najstarszą zachowaną jest Księga cechu rzeźników miasta Krakowa z lat 1380–1440 przechowywana w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu. Ponadto przetrwały księgi cechowe m.in. z Bełża, Biecza, Bochni, Brzozowa, Czudca, Dolska, Kalisza, Kazimierza, Kleparza, Kościana, Krasnegostawu, Lublina, Lwowa, Mielca, Międzyrzecza, Nowego Sącza, Piotrkowa Trybunalskiego, Poznania, Proszowic, Przemyśla, Sanoka, Stryja, Wągrowca, Wielunia i Wschowy. Są to zarówno księgi poszczególnych korporacji, jak i popularnych w małych miastach tzw. cechów wielkich, czyli łączonych. Niewielką grupę stanowią księgi wyspecjalizowane, w tym księgi wyzwolin uczniów (w cechach kowali w Jaworowie i we Lwowie, cechu krawców w Drohobyczu), rejestry uczniów przyjętych na naukę do cechu (m.in. kowali w Dobczycach i kilkunastu korporacji krakowskich). Przetrwały też nieliczne księgi bractw religijnych Krakowa, Poznania, Bochni i Kleparza.

Jako miejskie potraktowano księgi jurydyk (zachowały się jedynie dla kilku miast (Gniezno, Kraków, Lublin, Lwów, Poznań)¹⁶.

W *Katalogu* zebrano informacje o księgach według miast ułożonych w porządku alfabetycznym. Natomiast księgi zostały ponumerowane odrębnie dla każdego ośrodka. Każda księga została scharakteryzowana w sposób uwzględniający wiele wskazówek metodycznych dla archiwistów¹⁷:

Schemat opisu księgi

- A1. Tytuł rzeczywisty
- A2. Tytuł oryginalny
- A3. Tytuł inwentarzowy
- B. Daty skrajne
- C1. Instytucja przechowująca C2. Nazwa zespołu C3. Sygnatura C4. Liczba kart/stron
- D. Opis zawartości księgi
- E. Uwagi i odniesienia
- F. Autor wpisu

Tytuł rzeczywisty został nadany przez autorów niniejszej książki na podstawie analizy treści księgi. Tytuł oryginalny zaczerpnięto ze strony tytułowej (ewentualnie oprawy), natomiast tytuł inwentarzowy jednostki to ten, który w przeszłości został nadany przez archiwistów.

¹⁶ Por.: W. Kolak, *Jurydyki krakowskie*, „Archeion” 1962, t. 38, s. 218; *Inwentarz jurydyk krakowskich 1412–1809*, opr. W. Kolak, Warszawa 1968.

¹⁷ Zob.: Pismo okólne nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 22 grudnia 1984 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych do opracowania akt miejskich z okresu „księgi wpisów”, w: *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, nr 185, s. 518–545.

Dalej umieszczono daty skrajne, a także standardowe informacje dotyczące miejsca przechowywania księgi (instytucja, nazwa zespołu, sygnatury obecna i archiwalne), liczby kart lub stron. W pkt. D. odnotowywano ważniejsze wpisy, których historyk może poszukiwać w tego typu źródłach historycznych: informacje o wyborach (lub przynajmniej składach) władz samorządu, przyjęciach do prawa miejskiego, testamentach i inwentarzach dóbr, ważniejszych wydarzeniach w dziejach miasta, np. pożarach i zarazach. Zaznaczyć jednak należy, że opis zawartości księgi nie jest jej indeksem, a zaledwie pomocą archiwalną będącą subiektywnym wyborem autorów wpisów. Punkt E zawiera informacje o cechach zewnętrznych ksiąg, głównie stanie ich zachowania. Tu odnotowano również opracowania źródłoznawcze, edycje lub drukowane pomoce archiwalne. Ostatni pkt F przeznaczono na imię i nazwisko autora wpisu (w niniejszej publikacji ograniczono się do skrótów)¹⁸. Dodać jeszcze należy, iż jeżeli nie było danej informacji (np. A2 tytuł oryginalny księgi), to taki punkt pominięto. Przedstawiony zbiór jest pierwszą tego typu próbą i zapewne nie ostateczną. Może jednak stanowić punkt wyjścia do dalszych poszukiwań i inwentaryzacji dokumentacji aktowej miast polskich z okresu dawnej Rzeczypospolitej. Wciąż pozostaje mieć nadzieję na znalezienie nieznanych dotąd ksiąg miejskich lub ich fragmentów.

Zdzisław Noga
Bartosz Drzewiecki

¹⁸ Zestawienie autorów zob. s. XV.

Summary

City books from the Kingdom of Poland (up to 1600)

Catalogue, edited by Zdzisław Noga and Bartosz Drzewiecki

The book is the result of a grant by the National Programme for the Development of the Humanities *the Jagiellonian Era and its Legacy in the First Republic until 1795. Economic and Social Issues, History of Cities*. The data posted here is also available online at: <https://ksiegimiejskie.pth.net.pl/>.

The territorial scope of this summary is the lands of the Kingdom of Poland before the Union of Lublin (1569), including Red Ruthenia, Podolia, Podlasie and Mazovia, but excluding Prussia, which was omitted both because of its different political system and the specific nature of the cities there. The chronological range, on the other hand, is 1300–1600.

Most of the inventoried archival material is the classic series of council, jury or aldermanic books, often combined (usually aldermanic and jury). Occasionally, both pure transcripts and minutes have been preserved (e.g. in Kraków, Poznań, Przemyśl). In smaller centres, a single book was usually kept for all authorities, which was titled differently (e.g. a combined office book). They contain entries of the official actions of all municipal authorities, usually in the chronological order. A significant group is made up of financial and accounting books, mainly for the larger cities. Also preserved are several customs books and a city law admission book, as well as statements of will and inventories (as a separate series of council books). In addition, 120 books of craftsmen's guilds and brotherhoods are included. The full listing of copybooks has been dispensed with, as it is not possible to determine in every case whether a copybook was created before 1600 and continued thereafter. Only selected examples of these are included in the Annex.

Included in the book are 2508 town books or fragments thereof, from 179 urban centres (20% of the total number of towns). Books or fragments of them from the 14th century have survived for 7 towns. For a further 41 towns, the oldest surviving records date back to the 15th century, for 50 towns the first half of the 16th century, and for 82 towns the second half of the 16th century. Only 21 books or their fragments

date from the 14th century. There are 192 surviving from the next century (including 72 from 1401–1450) and the largest number, 2295, from the 16th century (including 558 from 1501–1550 and 1737 books from 1551–1600).

The Catalogue collects information about the books arranged by city in alphabetical order. The books were numbered separately for each centre. The description scheme for books is as follows: A1. Actual title, A2. Original title, A3. Inventory title, B. Extreme dates, C1. Holding institution, C2. Team name, C3. Reference, C4. Number of sheets/pages, D. Description of the contents of the book, E.: Notes and references, F.: Author of the entry.

Keywords: town books, town chancellery, Jagiellonian era, catalogue, city

ISBN 978-83-67609-41-8

